

³² Martin Bernal, *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, vol. 1: *The Fabrication of Ancient Greece 1785–1985*. New Brunswick 1987 (skk k: "Schwarze Athene". Die afroasiatischen Wurzeln der griechischen Antike. München 1992).

³³ Johann Joachim Winckelmann, *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1763).

³⁴ Friedrich Nietzsche, *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (1872). – Ders., *Werke*, Abt. 3, Bd. 1 (nagu märkus 19).

³⁵ Vt Bernal, *Black Athena* (nagu märkus 32), lk 303.

³⁶ Vt Edward W. Said, *Orientalism*. New York 1979.

³⁷ Arthur Comte de Gobineau, *De l'inégalité des races humaines* (1853–55).

³⁸ Vt Georg G. Iggers, *Changing Conceptions of National History Since the French Revolution. A Critical Comparative Perspective. – Conceptions of National History. Proceedings of Nobel Symposium 78*, eds. Erik Lönnroth, Karl Molin and Ragnar Björk. Berlin/New York 1994, lk 132–150, siin lk 140.

³⁹ Näiteks: Henry Adams, *Mont-Saint-Michel and Chartres*. Boston 1913.

⁴⁰ Brooks Adams, *The Law of Civilization and Decay. An Essay on History*. New York 1896.

⁴¹ Vt Richard Hofstadter, *The Progressive Historians*. Turner, Beard, Parrington. New York 1968; vt ka: Breisach, *American Progressive History* (nagu märkus 20).

⁴² Vt Breisach, sealsamas, lk 28.

⁴³ Carl Becker, *Detachment and the Writing of History. – The Atlantic Monthly*, vol. 6 (Oct. 1910), lk 524–536.

GEORG G. IGGERS AJALOOTEADUSE AJALOOLASENA

XX sajandi viimasel veerandil ja eriti selle sajandi lõpukümnendil nii Euroopas kui ka Ameerikas avaldatud artiklites või raamatutes historiograafia ajaloo probleemide alalt leidub sageli märges, milles kõigepealt tänatakse Georg G. Iggersit autorite teksti kriitilise läbilugemise ning neile antud kasulike viidete eest. Ei, Iggersi puhul pole tegemist rahvusvahelise historiograafiaalase konsultatsioonifirma direktoriga, vaid tänapäeva ühe kõige autoriteetsema ajaloolasega moodsa ajalooteaduse enda ajaloo küsimustes. Ka 1993. aastal Wolfgang Küttleri, Jörn Rüseni ja Ernst Schulini väljaandel ilmuma hakanud viieköitelise suurteose "Ajaloosõnastik" temaatilistes üksikköidetes on teadusala mentorile Iggersile jäetud – "järel sõna asemel" – viimase sõna õigus. Aga see pole lihtsalt akadeemiline viisakus, vaid midagi palju enam. Meie praegusel sajandivahetusel ei kõnele ajaloolane enam üksnes suletud, kindlat algust ja lõppu markeeriva jutustuse vormis, vaid järjest rohkem avatud ja kestva diskursuse vormis, milles saavad sõna paljud eriarvamused ja tõlgendusvariandid. Nii on ka siinkohal vahendatud Iggersi artikkel "Ajalooline mõtlemine XIX sajandil" eelmainitud koguteose kolmandast köitest (1997) seda laadi lõppsõna nn historismi ajastule, mis teeb kokkuvõtte diskussioonist rahvusvahelistes seostes ja võrdlustes ning samal ajal valib diskussiooni jätkuküsimuseks ajalooteaduse enda teaduslikkuse probleemi. Eelkõige seoses ajaloo kui spetsiaalse teadusdistsipliini ning ülikoolieriala professionaliseerumise ja institutsionaliseerumisega. Tavaliselt on ajaloolise teaduse maagiale olnud XX sajandil niisama uhked, kui oldi XIX sajandil. Iggers aga tahab äratada ajaloolasi nende dogmaatikauimast oma teaduse mineviku suhtes umbes samamoodi nagu illusioone peletav kriitiline valgustusfilosoof. Ajaloo stsientistlik kõrkus on Iggersi järgi tema suurim eelarvamus, et see on kokkuvõttes ka tema universitaarne olupoliitika, ideoloogia ja võimu-keel, on mineviku ajalooteadus ühtlasi meie kaasaaja uurimisele ajaloo õppetund. Iggersi loomingu- lises biograafias pole see ometigi alles 1990. aastate populaarne teema, ajalooteaduse enese- kriitika motiiv läbib ta historiograafilisi uuringuid

Originaal: Georg G. Iggers, *Historisches Denken im 19. Jahrhundert. Überlegungen zu einer Synthese. – Wolfgang Küttler/Jörn Rüsen/Ernst Schulin (Hg.), Geschichtsdiskurs, Bd. 3: Die Epoche der Historisierung*. Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1997, lk 459–470.

1970. aastaist alates. Vahel arvatakse, et ajaloolase, ajakirjaniku ja lõpuks pangatöötaja Eduard Fueteri (1876–1928) enne I maailmasõda esmailmunud ja hiljem mitu korda uuesti välja antud "Uuea historiograafia ajalugu humanismist saidik"¹ on tänapäevani ajalookirjutuse ajaloo ületamatu standardteos. Tundub siiski, et vähemalt Iggersi triloogia – "Saksa ajalooteadus" (1968/71), "Uus ajalooteadus" (1975/78) ja "Ajalooteadus XX sajandil" (1993/96)² – kummutab selle arvamuse ühes kindlas mõttes. Iggersi need tööd on nimelt üsna põhjalikult muutunud historiograafia ajaloost kirjutamise üldist kontseptsiooni – autorite ja teoste pedantse loendi asemel leiame temalt ajalookirjutuse idee- ja sotsiaalajaloo sünteesi. Olgugi et ma ei saa pretendeerida andmete täielikkusele, näib olevat vähe tõenäoline, et peale tema leiduks veel ühtki kaasaeget historiograafialoolast, kelle töid oleks eluajal nii palju tõlgitud, ka Ida-Euroopa maades ja isegi Aasias. Kahtlemata on sellel faktil oma praktiline põhjus, sest infotiheduse ja ülevaatlikkuse, analüüsi ja süsteemsuse hea koostöö teeb nad mitmeti funktsionaalseks, annab neile niihästi teatmelise tähenduse (öeldakse: vaata "Iggersist" järele!) kui ka vaieldamatut suundades orienteerumise väärtuse ajalooõpetuses. Iggersi demokratism seisneb võib-olla just selles, et ta ei ole mingi ühe põhilise idee fanaatik, vaid peab alati vajalikuks tuua esile iga konkreetse ajalookirjutuse väärtuselised alused ja ideoloogilised eeldused.

Georg G. Iggers (1926) ise on mõnes mõttes pagulasajaloolane, ta sündis Hamburgis, kuid lahkus natsionaalsotsialistlikult Saksamaalt koos vanematega juba teismelise eas 1938. aastal, ning asus elama Ameerikasse. Saksamaa lähiajaloo nimetatakse 1938. aastat ka "Kolmanda Riigi pöördpunktiks", mil radikaliseerusid sise- ja välispoliitika tendentsid, rassiideoloogilised ja eluruumialased taotlused.³ Pole juhus, et Iggers on pühendanud oma historiograafiloolise esikteose teda õpinguajal toetanud James Luther Adamsile, kelle teadlasportree juurde kuulus "aktiivne väitlus meie aja suurte poliitiliste ja eetiliste probleemidega".⁴ Ka 1950. aastail poliitilise filosoofia alal töötanud Iggersi enda jaoks pole olemas midagi sellist nagu teaduslik neutralism – kui ajaloolane on demokraatlik isiksus, siis ta on juba mingil määral sotsiaalne kriitik. Iggers õppis ajalugu esmalt Richmondi ja seejärel Chicago ülikoolis, 1960. aastate keskelt on ta olnud New Yorgi ülikooli (Buffalo) professor, kusjuures alates 1970. aastate lõpust Euroopa ideeajaloo või, teisiti öeldes, nn intellektuaalajaloo alal. On olemas põhjendatud seisukoht, et idee-, vaimu- ja kultuuriajalugu on raske üksikeisest piiritlevalt

lahutada, vaimuajalugu on kujutanud endast ka "opositsiooniteadust" riigiajalugude (või riigikeskse poliitikaajaloo) suhtes, saksa vaimuajalugu, ameerika intellektuaalajalugu ja prantsuse mentaliteediajalugu on käsitatavad sellise teaduse modernsete vormidena.⁵ USA-s asutati interdistsiplinaarse ideeajaloo ajakiri (*Journal of the History of Ideas*), milles Iggers on nii 1970. kui ka 1990. aastail avaldanud mitu olulist artiklit historismi kohta, faktiliselt II maailmasõja ajal (1940), vahetult pärast tema perekonna saabumist Uude Maailma. Võib-olla on saksa ajaloolaste emigratsioon, vastuoluline suhe Saksamaa lähiajalosesse ja ideede arengusse väljaloetav ka Iggersi loomingust, mis pole näiteks selles mõttes tüüpiliselt ameerikalik, et tema puhul ei ole ideeajalugu, intellektuaalajalugu ning ideede sotsiaalajalugu omaette ajaloo uurimise vormid, mis "esinevad kõrvuti tegelikult ainult USA-s".⁶ Küll on aga vabas ühiskonnas kujunenud sallivusprintsip Iggersi ajaloolise maailmavaate tuumaks jäänud tema viimase – selgelt ja ülevaatlikult, aga samas probleemsealt kirjutatud – historiograafilise peateoseni "Ajalooteadus XX sajandil". Ta ütleb seal (1989. aasta järgset olukorda silmas pidades) järgmist: "Ajalugu ei ole teadus, mis avaldab täpseid arvamusi tuleviku kohta, aga ta võib ja peab püüdma minevikku mõista. Ükski kolmest uurimissuunast, mida oleme käsitlenud, ei narratiivne, isikutele ja sündmustele orienteeritud poliitikaajalugu ega struktuuridele ja protsessidele orienteeritud sotsiaalajalugu, ega ka elukogemustele orienteeritud ajalooline antropoloogia pole küllaladne selleks, et teha see minevik mõistetavaks. Kuid koos toovad nad mõndagi kaasa sellest arusaamiseks".⁷ Minevik on Iggersile inimeste tegelikkus, mitte autorita tekst. Ja me võiksime tema siin toodud tõlkeartikli lõpusõnadele, kus ta ütleb, et "protsess, mille kaudu sellele (mineviku inimeste) tegelikkusele ligi pääsetakse, on palju komplekssem, kui seda endale kujutas ette XIX sajandi ajalooteadus",⁸ lisada veel tubli osa ka XX sajandi ideologiseeritud ajalooteaduse ettekujutusest.

Georg G. Iggers ei omista ajalooteaduse traditsioonidele tähendust üksnes sellepärast, et nad on olemas, et neid tuleb arvustada või kaitseda, kuna nad on inimese ja tema maailma ajalise muutumise osad. Historismi ajastu teaduslikkuse taotlusega kaasnes "naivne objektivism", mis pidanuks sattuma vastuollu historistliku teaduse "idealistliku maailmavaatega", see on ühele traditsioonile paradoks ja teisele kaotus, sest valgustusajaloo mitte nii teaduslikud küsimuseasetused olid loonud (ajaloolisest teadmisest) juba "perspektivistliku arusaama".⁹ Seda arusa-

ma süvendas valgustajate huvi nn võõraste kultuuride vastu. Üks selles kontekstis olulisi ajaloolasi on Herderi kaasaegne Schlözer, keda Niebuhr nimetas seetõttu "barbariks".¹⁰ Iggers on teda uues väitluses historismi üle taas meelde tuletanud: "Ma leian, et Schlözeri 'Põhjala üldajalugu' [1771] on fastsineeriv, just nimelt seetõttu, et ta püüab lingvistiliste ja antropoloogiliste kontseptide abil rekonstrueerida Ida-Euroopa rahvaste kultuure ja ühiskondi. XIX sajandi professionaliseerunud ajalooteaduse 'distsiplinaarne maatriks' ei oleks selliseid küsimuseasetusi lubanud."¹¹ Lõpetaksin käesoleva visandi E. Loone niisama meenutusväärse avaldusega 1980. aastate algusest, seda enam, et see haakub G. G. Iggersi mõtete suunitlusega ja pole veel kaugeltki aegunud: "Kuivõrd 'tsunft' kontrollib õpetamist, saab ta määrata väärtusi, vastuvõetavate ja mittevastuvõetavate ajalookirjutamismeetodite kriteeriume. Õnneks pole ajaloolaste rühmituste võim oma liikmete üle siiani olnud absoluutne..."¹² Implitsiitselt kätkeb selles lühikeses tsiitaadis väga palju – meie tänase päeva ülesande, ka eesti ajalooteaduse sotsioloogia ja selle teaduse autorite sotsiaalajaloo kirjutamise idee. Ajaloo demokratiseerumine, mida Iggers on pidanud viimase aja rahvusvaheliste uuringute valitsevaks trendiks, eeldab selle idee teostamise katseid mitme uurimisaspekti (poliitilise ja sotsiaalse funktsiooni seos, institutsioonide ja organisatsioonide roll, adressaatide ring jne)¹³ ühtsuses. Kriitiline punkt, milleni Iggersi mõtted ajaloo demokratiseerumisest meid juhivad, seisneb ka selles, et me ei tohiks klassikalise saksa historismi kombel enam samastada ajaloolistes uuringutes professionaalsust ja teaduslikkust. Võimalikuks on osutunud paljud "professionalismi kriteeriumile" mitte vastanud teaduslikud strateegiad, mille alusel on kirjutatud "silmapaistvaid ajalootöid"¹⁴ – historismi paradigma ajal, kuid mitte selle võimu all.

T

Mart Kivimäe

Märkused

¹ Vt: E. Fueter, Geschichte der neueren Historiographie seit dem Humanismus (3. Aufl.). München, 1936. (1. trükk 1911, 2. trükk 1925, 4. trükk 1985.)

² Vt: G. G. Iggers, Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart. München, 1971 (3. trükk 1976); ders., Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft. Ein internationaler Vergleich. Mit Beiträgen von N. Baker u. M. Frisch. München, 1978; ders., Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang, 2., durchges. Aufl. Mit einem Nachwort. Göttingen 1996. (Esimene ja teine teos, mis algselt ilmusid USA-s, on autoriseeritud saksakeelsed tõlked ning selleks otstarbeks ka ümbertõetatud ja täiendatud versioonid; nende uustrükkid ilmusid vastavalt 1983 ja 1984, kolmanda teose esitrükk ilmus 1993.)

³ Vt: N. Frei, Der Führerstaat. Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945 (5. Aufl.). München, 1997, lk 130 jj.

⁴ G. G. Iggers, Deutsche Geschichtswissenschaft (nagu märkus 2), lk 9.

⁵ Vt: E. Schulin, Friedrich Meineckes Stellung in der deutschen Geschichtswissenschaft. – Historische Zeitschrift, Bd. 230 (1980), lk 10.

⁶ Sealsamas, lk 23.

⁷ G. G. Iggers, Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert (nagu märkus 2), lk 110.

⁸ G. G. Iggers, Historisches Denken im 19. Jahrhundert. Überlegungen zu einer Synthese. – W. Küttler/J. Rüsen/E. Schulin (Hg.), Geschichtsdiskurs, Bd. 3: Die Epoche der Historisierung. Frankfurt a. M., 1997, lk 467.

⁹ Vt: G. G. Iggers, Historismus im Meinungsstreit. – O. G. Oexle/J. Rüsen (Hg.), Historismus in den Kulturwissenschaften. Geschichtskonzepte, historische Einschätzungen, Grundlagenprobleme (Beiträge zur Geschichtskultur, Bd. 12). Köln/Weimar/Wien, 1996, lk 27.

¹⁰ Vt näiteks: B. G. Veber, Šletser i jeho podhod k "universalnoi istorii". – Jego že, Istoriograficeskie problemy. Moskva, 1974, lk 19–37.

¹¹ G. G. Iggers, Historismus im Meinungsstreit (nagu märkus 9), lk 26.

¹² E. Loone, Ajalootundmise autonoomia – ?. – Looming 1981, nr 12, lk 1758.

¹³ Vt näiteks: R. Koselleck, Fragen zu den Formen der Geschichtsschreibung. – R. Koselleck/H. Lutz/J. Rüsen (Hg.), Formen der Geschichtsschreibung (Beiträge zur Historik, Bd. 4). München, 1982, lk 10.

¹⁴ Vt G. G. Iggers, Historismus – Geschichte und Bedeutung eines Begriffs. Eine kritische Übersicht der neuesten Literatur. – G. Scholtz (Hg.), Historismus am Ende des 20. Jahrhunderts. Eine internationale Diskussion. Berlin 1997, lk 123.